

MODERNE SJØMANNSTRO

Av

SVEIN MOLAUG

Når man taler om sømændenes overtro, tænker man uvilkaarligt altid på sejlskibstiden. Et helt andet og ikke mindre interessant spørgsmål er: hvilke af de gamle trosforestillinger lever endnu? Hvad tror sømanden fra damp- og motorskibenes tid på? Direktøren for Norsk Sjøfartsmuseum på Bygdøy, Oslo, mag. art. Svein Molaug, redegør her for en undersøgelse, han har foretaget for at få klarhed herover.

NATURVITENSKAPEN har preget vårt syn på verden og dens fenomener. I blind tiltro til at den har rett, har vi kastet overbord alt som ikke passer inn i de nøkterne systemer. Vi tror ikke på annet enn det som kan måles med tommestokk og termometer, veies på vekt eller fotografes. En og annen filosof vil kanskje innvende at våre sanser setter så snevre grenser for det som kan observeres, at man ikke med sikkerhet kan vite om tingene virkelig er slik som vi registrerer dem. Gåtene om livet er fremdeles uløste. Man kan si at hele det naturvitenskapelige system er en grammatikk for våre sanseintrykk. Mer er det ikke, men man kommer ikke utenom det.

Det synes allikevel som om dette systemet setter litt for snevre grenser. Det blir litt for lite plass til fantasien. Mange vil gjerne sette til en liten dash tro til den nøkterne viden. Man leser i avisene at folk har sett små grønne menn med trompetører og radioantenner på hodet. Ukebladenes horoskopspalter, zodiaktegnene i damenes halskjeder og maskotene i bilvinduene er eksempler på at det også idag finnes en ikke lite utbredt tro på fenomener som faller utenfor det naturvitenskapelige system. De er bare noe anderledes enn de var før de vitenskapelige landevinninger ble popularisert og gjort til allmannseie.

I gamle dager behøvde ikke fantasien tøyles av alle de facts som den moderne tids forskning har samlet. Man kunne fable fritt, men det er ganske interessant at fabuleringene stort sett gikk i samme retning. Det er nå en gang så at man ser og opplever det man venter å få se (ekspektantillusjon). De merkverdigheter sjøfolk opplevet var stort sett av lignende slag som folk før dem igjen hadde opplevet.

Jeg skal ikke her komme inn på resonnementet om at når så mange har opplevet det samme, så må det være noe i det. Heller ikke skal jeg komme inn på de merkverdige omstendigheter ved hver enkelt hending som kan synes å gjøre dem uforklarlige. Det som kan være av interesse, er å se litt på det spekteret man finner i den marine folklore på grunnlag av det som ennå levende, men riktignok eldre, sjøfolk kan fortelle. Materialet er hentet fra en samling lydbåndopptak og personlige samtaler med eldre sjøfolk. Litteratur, avisutklipp og annet trykt materiale har det ikke vært tid til å innarbeide i artikkelen.

De gamle naturvesener er det ikke plass for lenger.

Draugen, som seilte sin halve båt og varslet død og undergang for dem han begynte å kappseile med, dette grønnugstne skrekkvesen kan man tillate seg å spøke med.

Marmantelen, en liten mann, som fiskerne kunne få i garn eller not, synes også å være forsvunnet. Det er litt synd, for den som tok hånd om ham og ga ham et gammelt klædesplagg før han slapp mannslingen ut igjen, fikk som takk i god tid sikre meldinger om uvær. Nå har vi værvarslingsinstitutter, som stort sett gjør samme nytten.

Havfruen er det verre å gi slipp på, hun er så sjarmerende. Enkelte vil ikke helt se bort fra at havfruer kan eksistere. Noen henviser til bilder de har sett, „så noe må det vel være til grunn for dem.” Jeg har bare truffet én mann som så på havfruer som naturlige „havdyr”. „Hu ser ut som ein fisk nedante og som eit kvindfolk ovante, men det fælaste er det at det er ikkje hol i henne”.

Ved linjedåp kan havfruer opptre i Neptuns følge, men på grunn

– Der er nogen, der vil gøre store øjne i den damper, når det bliver lyst,
og de opdager, at de har fået os på slæbetov.
(Tegning av Thora Lund i Horisont dec. 1963).

“Somebody’s going to get a surprise on that steamer in the morning when they find they’ve got us in tow”.

av tekniske vanskeligheter med fiskehalen blir det akseptert at hun har vanlige føtter.

Havhesten er det ingen som tror på, men de som er fra Vestlandet, kan sagnet om havhestens kamp med sjøormen, og de forteller det gjerne som underholdning uten krav på å bli trodd. Sjøormen hadde lagt seg til i fjorden og stengte den slik at folk ikke kunne komme til kirke. Det ble ringt tre torsdager med kirkeklokkene. Den tredje gangen kirkeklokkene klang, hørte de havhesten vrinske i fjordgapet. Han kom settende innover. „Og du må tru han slo med hovane så sjøen fraua”. Sjøormen ble drept og drev inn i bunden av fjorden, der man ennå kan kjenne råtelukten av den i fjæren.

Sjøormen har man også stort sett mistet tiltroen til. Det hender folk kan fortelle at de har hørt andre har sett et langt dyr bukete seg i sjøen, men det er ingen som har noe klart begrep om hvorledes den egentlig ser ut. Dessuten er det ingen god tone å tro på den lenger, den som gjør det kan lett kalle på fliren.

Den flyvende hollender, dødsseileren, er vel de langfarendes draug. Han skal helst holde seg nede på Østsiden av Kap det gode Håp. De få som har fortalt om denne nifse skuten, som seiler evig omkring på havene og varsler ulykke, karakteriserer gjerne dødsseileren som „et syn”, og legger i dette at det ikke er en virkelig skute de ser, bare noe „de synes” å ha sett. Et slikt varsel følges gjerne av uvær med tap av menneskeliv. Jeg har aldri hørt noen ombord i motorskip skal ha sett dødsseileren.

Gjengangere eller *spøkelseser* er det ikke så rent sjelden man hører om. Spør man noen om de har hørt om slikt, vil de som oftest si nei. Ingen vil ha ord på seg for å være overtroisk. Man får faktisk et inntrykk av at når de ikke ønsker å gjenfortelle spøkeshistorier, så er det fordi de ikke vil at noen skal få inntrykk av at sjøfolk tror på den slags.

Noen av de eldste er allikevel ikke redde for å innrømme at de har hørt om spøkelseser. Det er gjerne en hengt mann som går igjen. Enkelte har sett ham tusle omkring „køyteveggen” i mørket.

En viss uhygge står det alltid av slike fortellinger, men de fleste er

så lite utbroderte at alt tyder på at spøkelseshistoriene er gått av mote blant sjøfolk.

Skipsnissen (klabautermannen) er gått helt ut av billedet. Selv de eldste kan ikke minnes å ha hørt om ham, hvilket er påfallende for Asbjørnsen forteller om ham i „en reise til Egypten”.

Flere ganger har noen av de eldre nevnt en uklar skikkelse de kaller „laumannen”. Denne laumannen er nærmest å betrakte som et gjenferd. Den ene fortalte at han var observert på en rå, den andre fortalte at laumannen hadde vekket skipperen tidsnok til å forhindre grunnstøtning. Den ene av dem mente å ha hørt at skikkelsen var en sjømann som hadde hengt seg, og derfor gikk igjen. Det var på et møte i Norsk Seilskuteklubb rett før jul 1965 at samtalen begynte å dreie seg om „laumannen” som flere syntes å ha hørt navnet på. Det stod ingen uhygge av navnet, snarere tvert i mot. Det er ikke så usannsynlig at navnet laumann på en eller annen måte kan ha utviklet seg fra „klabautermann”.

Varsler er det eneste fenomen som ikke blir avvist som overtro. Det er ikke sjelden å høre om at folk er blitt varslet om forestående fare, at folk i farlige situasjoner på en eller annen måte kan få gitt beskjed til andre. Slike fortellinger blir brukt som underholdning. Det hører ikke med til god tone å nekte å tro på dem, men fornuftige naturlige forklaringer blir godt mottatt, hvis man samtidig lar muligheten stå åpen for at det finnes ting som vi ennå ikke vet. Enkelte tror fullt og fast på slike fenomener, og forklarer dem gjerne med „tankeoverføring”.

Den vanligste typen er at mor, kjæreste eller hustru hjemme drømmer at den sjøfarende er i livsfare og forteller dette til andre i familien. Sjeldnere er det at de hører stemmer eller får andre tegn, f.eks. at billedet faller ned av veggen.

En annen gruppe har som motiv at et forlis har funnet sted og at et fartøy i nærheten på en eller annen merkelig måte forandrer kursen slik at de skipbrudne blir reddet.

Noen beretter om at kapteinen, som har gått av vakt og ligger og sover, får høre en stemme som oppgir en kursretning. Etter at stem-

men har lydt flere ganger, får ikke kapteinen ro på seg før han har lagt skuten på den oppgitte kurs. Kursen leder til skipsmannskap som kjemper for livet.

Det hender at det kommer folk ombord, som ingen har sett før, og de forsvinner igjen etter å ha gitt en eller annen beskjed.

En mann fortalte meg følgende: Hans far var skipper på en skute som lå og basket ute i Nordsjøen i tungt vær. Så får skipperen plutselig se en kar i oljehyre (oljetøy) klatre over skanseledning og forsvinne inn i ruffen. Det ble lett etter mannen, men han var og ble borte. Bortimot kvelden observerte utkikken en livbåt med folk som strevet for å klare seg i den høye sjøgangen. Skuten styrte ned på båten, og en ende ble slengt ut. Da den første skipbrudne klatret over skanseledningen, kjente skipperen ham igjen. Det var den samme mannen han hadde sett tidligere på dagen.

I eldre fortellinger, fra den generasjons tid som ligger forut for de eldste nålevende, kan man ofte lese om at fugler kan gi varsler. Dette trekk synes å være forsvunnet fra de fortellinger som nå verserer.

Vardøger er velkjent også fra bygd livet. Noen synes å høre folk komme inn i huset hjemme, ta av seg yttertøyet og åpne døren. Der er ingen, men en stund etterpå kommer den man synes å ha hørt.

Det er mange som kan berette om at sjøfolk har varslet sin hjemkomst på den måten. Slike fortellinger er gjerne knyttet til julaften. Husmoren sier til barna at de får vente med å gå til bords for „han far kommer hjem klokken 7, han”, og faren kommer helt uventet hjem fra sjøen på den tid konen har sagt.

Ut over dette med varsler, som ikke blir oppfattet som noe overnaturlig, men mer som merkelige fenomener man ennå ikke har funnet noen fornuftig forklaring på, er det ikke meget av truer igjen.

Endel reminisenser av eldre truer kan man nok her og der støte på, selv om de forsvinner raskt.

Å gå ut på en fredag, særlig den 13de, er det mange som misliker.

På mange fartøyer er det ikke god tone å *snakke om hester*, da blir det uvær. Illustrerende er en tildragelse som hendte ca. 1950. Det var en mann ombord i et fartøy som ikke tålte at noen nevnte ordet

„hest”. Var han nødt, omskrev han ordet med „firfoting” eller lignende. En ertelysten skipskamerat satt i messen og provoserte mannen ved å rope høyt og tydelig „hest”. Ventilen stod åpen. Mannen ba ham pent la være, men dette bare bevirket at fyren ropte „hest” enda høyere. Plutselig slo en bråttsjø inn over skuten så vannet fløt i gangene. Særlig ille gikk det ut over den ertelystne, som satt under ventilen. Det pussige var at det var den eneste store sjøen som kom den dagen. Ordet „hest” ble ikke nevnt mer på den turen. At man kaller sjøen for *Rasmus* blir idag gjort med et smil. Det samme smilet kommer når man snakker om *å klo masten, sette en sølvmynt i en mastesprekk, plystre* etc. for å få vind. Jeg har selv sett en sølvmynt bli lagt i mastesporet før masten ble reist. Det ble gjort med et smil, og mer som en skikk enn utslag av noen form for tro.

Litt mer alvorlig ser de eldste på det å finne fliser, strå eller lignende liggende på dekket slik det minner om et *kors*. Slike tilfeldig lagede kors blir plukket opp, for de er varsler om ulykke. Man tror ikke lenger på det, men det hender man gjør det allikevel.

Albatrossen ble det fanget mange av i seilskutetiden. Motstykket til denne fuglen i nordlige farvann er *havsulen*, men mange tror det kommer ulykke over den som dreper en slik. En sjømann fortalte fra en tur etter siste krigen med en tankbåt at en dag han stod til rors så han båtsmannen stod forut og fektet med en svaber. Det var en havsule som ville krysse forrenom baugen. Hver gang havsulen var på vei forover, fløy båtsmannen til rekken, viftet med svaberen og skremte fuglen. Rorgjengeren spurte etterpå hva dette skulle bety, og båtsmannen forklarte at dersom fuglen krysset forrenom baugen, ville den føre ulykke over båten. Det ble en del prat om dette etterpå, og enkelte hadde hørt at før i tiden trodde mange at skipspersjeler hadde tatt bolig i havsulene og seilte med dem over havene.

Haien blir oppfattet som en fiende av de fleste sjøfolk, og i seilskutetiden ble sporden eller finnen av den fangede hai spikret på klyverbommen. Ingen har gitt noen skikkelig begrunnelse for hvorfor de gjorde det.

At *rottene* forlater det fartøy som skal gå ned, er vel kjent, men de

fleste forklarer det slik at skuten har vært så lekk at rottene har funnet det fornuftigst å gå iland.

Sjølivet idag er stort sett befridd for truer og tanken på skrekkesener. Andre problemer er kommet i stedet. Og om en eller annen skulle ha en tro på noe som ikke kan forklares, er han meget forsiktig med å fortelle det, for ikke å få ord på seg for å være overtroisk. Ingen behøver å vite at han stikker „jabeinet” først ut av køyen når han skal tørne ut.

SEAMEN'S BELIEFS TODAY

Summary

The author has recorded interviews with old seamen in which he attempted to find out how many of the ancient maritime beliefs still survive. Stories are still told of some of the traditional creatures of the deep, even though they may no longer be believed in. On the other hand augurs of shipwreck and similar disasters are taken seriously. Reminiscences of ancient dangers sometimes occur. Apart from this seamen are often somewhat reserved when it comes to talking about inexplicable phenomena: they are afraid of being considered superstitious.